

Nr 46.

Ankom till riksdagens kansli den 13 maj 1915 kl. 9 e. m.

Utlåtande i anledning av väckta motioner dels angående ny expropriationslagstiftning, dels ock om ändrad lydelse av 1 § i förordningen angående jords eller lägenhets avstående för allmänt behov m. m.

Närvarande: herrar Petersson i Lidingö villastad, Lindhagen, Söderbergh, Trana, Stärner, Alexanderson, Knut Larsson, greve Spens, Dahl, Tisell*, Pettersson i Södertälje, Pettersson i Bjälbo, Persson i Norrköping, Gustafsson i Örebro, Svensson i Eskilstuna och Rehn*.

* Ej närvarande vid utlåtandets justering.

Lagutskottet har till behandling i ett sammanhang förehaft tre inom andra kammaren väckta motioner, nämligen:

nr 124 av herrar *Carl Lindhagen, Hjalmar Branting, Nils Persson* i Malmö, friherre *E. Palmstierna, Sven Persson* i Norrköping, *Herman Lindqvist* i Stockholm, *Viktor Larsson* i Västerås, *Värner Rydén, Sven Linders, F. W. Thorsson, Bernhard Eriksson* i Grängesberg och *Rickard Sandler,*

nr 129 av herrar *P. M. Olsson* i Blädinge, *Arvid Lindman, John Erlansson, Malte Somnelius, Joh. Zelahn, J. Akerman, Emil Bengtsson* i Kullen, *L. E. Gustafsson* i Brånsta, *G. Odqvist, David Norman, Joh. G. Svensson* i Betingetorp, *N. Gust. Akerlindh, S. Welin, Rosarus Andersson* i Skrädene, *Alex. Thore, Sven Lübeck, N. E. Nilsson* i Antnäs, *Carl Persson* i Stallerhult, *C. O. Svensson* i Torlarp, *Erik Andersson* i Hägelåkra, *John Jönsson* i Boa, *Conrad Vahlquist, Nils Johansson* i Brånalt, *A. V. Isaksson, E. O. Magnusson* i Tumhult, *M. Svensson* i Kompersmåla, *Carl*
Bihang till riksdagens protokoll 1915. 9 saml. 39 häft. (Nr 46). 1

Lorentzon och V. Ekerot,

samt nr 132 av herrar *Wilh. Hellberg* och *P. Rydholm*.

Herr *Lindhagens* m. fl.
hemställan.

Uti den av herr *Lindhagen* m. fl. väckta ovan omförmälda motionen har yrkats:

»1:o) att riksdagen måtte för sin del efter förslag av laguskottet antaga definitivt dels *en allmän expropriationslag* och dels *en lag om social expropriation* i erforderliga fall av jord från fastigheter av det slag och för de ändamål, som i § 1 av nedan framförda lagförslag angivas, eller, om detta ej kan bifallas, anhålla, att Kungl. Maj:t måtte snarast möjligt för riksdagen framlägga sådant förslag.

2:o) att riksdagen, för den händelse ej defintiiv lagstiftning varder av riksdagen nu antagen, måtte för sin del i dess helhet eller åtminstone i mest angelägna delar antaga följande provisoriska

Lag om expropriation av jord för vissa sociala ändamål.

1 §.

Från fastighet, som är av större omfattning och ej tillhör stad, kommun eller municipalsamhälle, samt från fastighet, tillhörig bolag, förening för ekonomisk verksamhet eller enskild person, vilken ej har sitt bo eller hänvisat å fastigheten och uppenbarligen besitter den huvudsakligen för att tillgodogöra sig skogsavkastning, må jord tagas i anspråk genom expropriation, om det prövas nödigt:

1) för att bereda torpare, bolagsarrendatorer och andra på liknande sätt beroende jordbrukare tryggad förfoganderätt över jordbruket med erforderlig skog, odlingsmark, bete eller annat nödigt tillbehör;

2) för att bereda den jordlösa obemedlade befolkningen jord med nödigt tillbehör till nya jordbruk;

3) för att bereda innehavare av egna hus på ofri grund tryggad besittningsrätt till marken;

4) för att bereda synnerligast den mindre bemedlade befolkningen erforderlig tillgång på tomtmark för bostadsändamål;

5) för att bereda befolkningen eller en väsentlig del därav å en ort plats för överläggningar i allmänna frågor eller upplysande föredrag eller för anläggning till förbättrande av tillgången på livsmedel eller andra förnödenheter eller för annat företag, som är ägnat att främja något dylikt ideellt eller ekonomiskt syfte.

2 §.

Skyldighet att avstå jord, som i 1 § sägs, äger ej rum, då marken kan anses oundgängligen behöflig för befintlig eller tillämnad anläggning å huvudfastigheten eller dess brukande i annat avseende eller markens avstående eljest med avseende på förekommande omständighet ej synes kunna skäligen åläggas jordägaren.

3 §.

Frågan om skyldighet att avstå jord enligt denna lag prövas för de sex nordligaste länen av vederbörande »jordbrukskommissioner», och inom övriga län av jordkommissioner, som bära för varje sådant län tillsättas enligt enahanda grunder. Intill dess för sistnämnda län jordkommissioner kommit till stånd, utövas prövningsrätten liksom övriga enligt denna lag kommission åliggande uppgifter av Konungens befallningshavande.

Avslås framställning om expropriationen helt eller delvis eller har bifallen ansökan helt eller delvis blivit bestridd av jordägaren, skall frågans slutliga avgörande underställas Konungens prövning.

4 §.

Expropriationen utföres genom statens försorg. Kommissionen tillkommer i sådant avseende att i väckt fråga om jords avstående föranstalta utredning samt vidtagna de övriga åtgärder, som för sakens bringande till slut erfordras, ävensom att i alla mål och ärenden, som föranledas av dylik fråga, utföra statens talan.

5 §.

Inom varje kommun bör i mån av behov och alltid, ifall kommissionen därom gör framställning, för en tid av två år väljas en jordkommitté av minst tre högst fem personer, vilken uti frågor om avstående av jord, som är belägen i kommunen, äger medverka vid utförandet av kommissionens uppgift. Vid valet, som hålles å kommunalstämma, äger envar i kommunens allmänna angelägenheter röstberättigad person rösträtt; och har varje röstande en röst. Vid lika rösträtt skiljer lotten.

6 §.

Fråga om viss jords avstående kan hos kommissionen väckas av den, som önskar besittningsrätt till jorden, samt vidare av kommunens jord-

kommitté, kommunens beslutande myndighet eller minst tio i kommunens allmänna angelägenheter röstberättigade personer. Kommissionen äger ock omedelbart upptaga dylik fråga till behandling.

7 §.

1. För jord, som exproprieras, skall erläggas löseskilling i penningar, motsvarande jordens värde. Såsom jordens värde skall anses dess taxeringsvärde eller vad av huvudfastighetens taxeringsvärde må anses å jorden belöpa, därest ej uppenbarligen framgår att verkliga värdet över- eller understiger taxeringsvärdet.

2. Vid värdering av jord, som enligt 1 § mom. 1 eller 3 skall avstås, må hänsyn icke tagas till den förbättring jorden kan hava vunnit genom arbete eller kostnad, som nedlagts därå av nyttjanderättsinnehavaren eller ock av föregående brukare, vilkens rätt övergått å nyttjanderättsinnehavaren.

3. Vid värdering av jord, som enligt 1 § mom. 1 eller 3 skall avstås, må icke heller hänsyn tagas till den stegring i jordens värde, som utan jordägarens åtgöranden uppkommit under den tid nyttjanderättsinnehavaren eller föregående brukare, vilkens rätt övergått å nyttjanderättsinnehavaren, varit i besittning av jorden; dock att denna tid ej må räknas längre tillbaka än högst tio år.

4. Beträffande jord, som enligt 1 § mom. 1 skall avstås, får vid uppskattning av inägor och skogsmark å fastighet, som av ägaren förvärvats huvudsakligen för att tillgodogöra sig skogsavkastningen, i allmänhet ej tagas hänsyn till inägornas och skogsmarkens värde för jordbruksändamål utan endast till vad de kunna anses värda såsom skogsmark. Tillika bör i detta fall vid bestämmande av lösen för såväl inägor och skogsmark som åbyggnader jämväl fästas avseende å de utgifter ägaren i verkligheten kan i god tro anses hava fått vidkännas för desamma; och må lösen ej överskrida dessa utgifter, där ej särskilda omständigheter anses böra därtill föranleda.

5. Skada, som annan än ägaren lider, bestämnes till dess skäliga belopp.

8 §.

Kan ej överenskommelse träffas om lösen för den jord, som skall avstås, eller om ersättning för skada, som annan än ägaren lider, varde lösen eller ersättningen bestämd av kommissionen. Klagan mot beslutet må föras i den ordning, som för ekonomimål i allmänhet är stadgad.

Sådan klagan må föras jämväl av den, som innehar nyttjanderätt till jorden.

Finner kommissionen, jordägaren och den, som söker jord, utan meningsskiljaktighet lämpligare, att lösen bestämmes i den ordning gällande lag om expropriation föreskriver, må denna ordning i stället lända till efter rättelse, dock att, där parterna ej enas om val av nämnd, denna skall utgöras av ordföranden och två ledamöter, av vilka parterna välja var sin.

9 §.

Bestående avtal om nyttjanderätt till jord, som avstås, vare fortfarande gällande, där ej staten före bestämmandet av jordlösen påyrkat avtalets upphörande; och må förty någon ersättning för förlust av nyttjanderätten ej kunna ifrågakomma annat än då uppsägning, på sätt nyss är sagt, ägt rum.

10 §.

Mark, som genom statens försorg exproprieras enligt denna lag, blir statens egendom. Kommissionen äger å statens vägnar upplåta jorden främst till den, för vilkens räkning expropriationen ägt rum, med en besittningsrätt, som är fullt betryggande för jordinnehavaren och tillika upprätthåller ändamålet med jordens avlösning. Upplåtelsen skall ske mot en avgift, som förräntar den utgivna jordlösen och kostnaden för expropriationen. Tvist om avgiftens belopp prövas av domstol.

Äganderätt till exproprierad mark må ock kunna överlätas åt kommun eller municipalsamhälle mot villkor av oförytterlighet, erläggande av en köpeskilling, motsvarande den utgivna jordlösen och kostnaden för expropriationen samt jordens upplåtande till enskilde efter enahanda grunder, som ovan sägs. Tvist om köpeskillingens belopp prövas av domstol.

Då jord, som enligt 1 § mom. 1 eller 3 avstås, är på arrende upplåten till någon, som ej innehar annat avsevärt jordbruk, bör arrendatorn äga företrädesrätt till egendomens övertagande, och vare därför sådan arrendator, där arrendet ej med jordens avstående upphört, berättigad att även före arrendetidens slut övertaga jorden på stadgade villkor.

11 §.

Sedan ägaren till den jord, vars avstående ifrågasättes, delgivits därom framställt yrkande, må frågans fullföljande ej förhindras därav, att jorden övergår till sådan ägare, som enligt denna lag icke är skyldig att avstå jord.

12 §.

I allt övrigt, varom i denna lag rörande expropriationen ej särskilt stadgats, gälle i tillämpliga delar gällande lag om expropriation.

13 §.

Erforderliga föreskrifter för kommissionens verksamhet utöver vad denna lag innehåller meddelas av Konungen.

14 §.

Rörande expropriation av fastighet för att inom bebyggt område vid järnvägsstation, hamnplats eller fiskläge eller å annan ort med större sammanträngd befolkning åstadkomma tryggade bostadsförhållanden är särskilt stadgat.

Denna lag träder genast i kraft samt gäller tills vidare intill den 1 juli 1919».

Motiveringen till herr Lindhagens m. fl. motion

Till stöd för ifrågovarande av herr *Lindhagen* m. fl. gjorda hemställan har anförts:

»Vid 1913 års riksdag framlades ett regeringsförslag till ny lag om expropriation. Detta förslag föll i riksdagen på grund av det motstånd, som restes i första kammaren mot vissa delar av de ansatser till social expropriation, som kommo till synes i förslaget. I trontalet vid 1914 års första riksdag förebådades, att ett förslag om expropriationslag skulle ånyo framläggas för riksdagen. I trontalet till årets andra riksdag var emellertid detta förslag uteslutet, vartill anledningen möjligen var, att försvarsfrågan av den nuvarande regeringen ansetts böra så gott som uteslutande sysselsätta nämnda riksdag och att alla andra frågor voro densamma underordnade.

Med anledning härav väcktes vid 1914 års senare riksdag en motion om att riksdagen måtte för sin del antaga en provisorisk lag om expropriation av jord för vissa sociala ändamål, samt att riksdagen vidare ville anhålla att Kungl. Maj:t måtte snarast möjligt för riksdagen framlägga dels ånyo ett förslag till allmän expropriationslag och dels förslag till en definitiv lag om social expropriation i erforderliga fall av jord från fastigheter av de slag och för de ändamål, som i det nämnda provisoriska lagförslaget angåvos.

Lagutskottet framhöll häremot, att någon som helst meningsskiljaktighet angående behovet av en fullständigt omarbetad expropriationslagstiftning icke förefunnos, lika litet som om önskvärdheten av dess snara genomförande. Det kunde enligt utskottets förmenande ej heller vara tvivel underkastat, att frågan i hela dess vidd inom kort åter kom att underställas riksdagens prövning. Med hänsyn till det läge, vari frågan således befunne sig, kunde det icke anses lämpligt att till provisoriskt ordnande upptaga de i motionen omnämnda spörsmålen. Riksdagen hade också år 1913 anhållit om förslag att bereda ägare av byggnader på ofri grund en mera tryggad ställning. Innan den allmänna expropriationslagstiftningen blivit slutförd och de frågor, som i sammanhang därmed läge under Kungl. Maj:ts prövning, vunnit sin lösning, vore det knappast lämpligt eller ens möjligt att till bedömande upptaga motionärernas speciella syftsmål. Vid dessa förhållanden fann utskottet icke heller av nöden att påkalla Kungl. Maj:ts uppmärksamhet för behovet av ifrågavarande lagstiftnings förnyade framläggande för riksdagen.

Detta utskottets utlåtande bifölls av båda kamrarna, därvid dock i andra kamraren begärdes votering rörande förslagens andra punkt, som utföll så att 61 röster tillföll motionen och 87 utskottets hemställan.

Man hade nu med ganska stor visshet väntat, att, sedan den speciella försvarsriksdagen avslutat sitt verk, regeringen skulle åtminstone till 1915 års riksdag framkommit med expropriationslagen och därigenom även uppfyllt 1914 års lagutskotts enstämmiga förvisning i detta avseende. Tronaltet iakttaget dock fortfarande tystnad på denna punkt och enligt vad under hand blivit upplyst lär något regeringsförslag i ämnet icke vara att emotse. Detta är synnerligen beklagligt och ett nedslående bevis på att den nuvarande regeringen hyser föga intresse för den sociala frågan.

Det förhåller sig nämligen i verkligheternas värld nog icke på det sättet, att alla andra frågor äro försvarsfrågan underordnade. Svenska folkets frihet äventyras mest genom den ofrihet, som av inre missförhållanden upprätthålles och dagligen nyskapas för en myckenhet medborgare. Den sociala frågan är således vid sidan av fredsfrågan Sveriges största realpolitiska fråga för närvarande och de mest överhängande faror, som hota svenska medborgare, ligga i utebliven omedelbar hjälp på detta område. Expropriationsfrågans omedelbara upptagande är nödvändig för den händelse, såsom vi förmena, lagstiftnings uppgift skall vara att hjälpa svenska medborgare ur ett för dem särdeles äventyrligt nödläge. Oavslåligt förlora svenska medborgare redan förvärvade hem eller hindras att förvärva egna hem och utkomstmöjligheter. Frågan är således av synner-

ligen brådslande beskaffenhet och efter emigrationsutredningen skall det väl någon gång komma handling.

Det nya i tiden, som kräver den främsta uppmärksamheten i spörsmålet om expropriation, är sålunda *den sociala expropriationen* eller angelägenheten att skaffa folket jord för sina mångahanda behov, där jord ej kan överkommas för rimligt pris eller icke alls står att förvärva.

Visserligen hänvisas ibland till att detta behov bör fyllas av statens mark. Detta är också riktigt så till vida, att där staten har stora domäner, böra dessa disponeras för att på ett betryggande sätt varaktigt tillgodose förefintlig efterfrågan på jord. Men detta är icke tillräckligt. Statsjord finnes icke i avsevärd omfattning på alla orter. Därför måste även de större enskilda domänerna stå till buds vid trängande behov. I all synnerhet framträder detta såsom ett rimligt anspråk i de omfattande trakter av landet, där staten skänkt bort sin jord till näringarna och andra folkliga ändamål, men syftemålet förfelas genom den enskilda företagsamhetens ingripande i syfte att förvandla denna jord till bolagsegendom.

För närvarande finns såsom bekant omfattande storgods. Den moderna industrialismen har skapat ett ofantligt jordvälde, grundat företrädesvis i landets skogsrikedom och grundlagt först av bruksrörelsen, sedan av sågverksindustrien och numera jämväl av pappersmasseindustrien och andra fabrikationer med skog som råvara, vartill kommer sockerbetsindustriens jordinköp. Därjämte upptagas stora trakter av vårt lands bästa jordbruksjord av fideikomisser och andra stora herrgårdar, vilka jämte sitt eget jordbruk behärska en myckenhet småbruk. Stora samhällsklasser av torpare, bolagsarrendatorer och lägenhetshavare leva därför i ett tryckande beroende för att ej tala om den alldeles jordlösa lantbefolkningen, som bor inhyses. Folket kan ej gärna vänta på de mera ingripande lösningar, som kommande tider möjligen bestämma sig för. Redan nu måste befrielsen på något sätt begynna. Detta kan ske genom att icke blott en damm sättes för storgodsens vidare utveckling, utan även i mån av behov vidtages avlösning av jord ytterst genom expropriation (tvångsavlösning).

En stor uppgift bör i sistnämnda avseende självfallet vara att för jordbrukets upprätthållande och brukarnas frigörelse från beroende i erforderliga fall och under för framtiden betryggande villkor åstadkomma *avlösning av torpares, bolagsarrendatorers och deras vederlikars jordbruk på enskilda domäner*. Till stöd härför kan ock betonas den stora bristen i nuvarande strävanden för småbruk, att man ej med allvar vill inlåta sig ens på att upprätthålla redan färdiga jordbruk, som årligen i mängd och säkerligen i vida större utsträckning, än de nya som skapas, icke blott stanna i växten utan gå tillbaka eller alldeles ödeläggas både till jord och

byggnader på torp, bolagshemman och liknande domäner. Denna förödelse ses med jämnmod, därför att det enligt den fatalistiska privaträttsliga uppfattningen och de enskilda intressen, som ha gagn av densamma, icke går an att ingripa mot olyckan själv. Det är en privaträtt att hålla stora klasser av landets innevånare i ett jordbundet beroende av enskilda.

Den ifrågasatta avlösningen betyder givetvis ej, att staten skall efter expropriation själv övertaga driften av dessa jordbruk och icke heller att åtgärderna skola riktas mot alla dylika jordbruk eller ske i ett slag. Avlösningen bör äga rum i erforderliga fall och i den mån brukare finnas, som önska avlösning och äro beredda att övertaga jorden. På åtskilliga ställen ha brukarna det jämförelsevis bra, och så länge det fortfar och brukarna ej påfordra en avlösning, finnes ej anledning till ingripande. Avlösningens organisation kräver först, att statsmakten inträder såsom den ena kontrahenten och målsman för den rätts- och maktlöse jordbesittaren. Staten skall därvid tillse, att avlösning kommer till stånd i erforderliga fall; att den vidare kommer att omfatta allt, som bör höra till jordbesittningen; att den sker på billigaste villkor, så att den ej blir ruinerande för jordbrukaren; och att den familj, som suttit på jorden, i regel får företrädesrätt till densamma. Men för att ej även statsmakten här skall stå maktlös, fordras det ett yttersta maktmedel. Detta medel är expropriation. För att lagstiftningen skall skapa betryggande förhållanden för framtiden vore det önskligt, att lagen föreskriver, att även en enskild överenskommelse, som kunnat komma till stånd mellan staten och jordägaren utan rättsliga expropriationsåtgärder, skall ha samma rättsverknningar som en dylik expropriation.

En annan tvingande nödvändighet är att staten i erforderliga fall kan *anskaffa mark till nya jordbruk*. På många håll finnes ingen sådan jord att få, därför att jorden ligger under storgods, från vilka försäljning av olika skäl alls icke äger rum eller endast efter mannamån. På andra trakter, där jord hålles till salu, sker det oftast på spekulation till ockerpris.

All expropriation för jordbruksändamål var emellertid utesluten i 1913 års proposition, ehuru det kanske är den, som stora nödlidande befolkningslager mer än något annat längta efter. Den angelägna frågan har dock förut icke kunnat undgå att göra sig påmind i de officiella instanserna. En sådan expropriation å bolags och enskilda skogsspekulanter jord i Norrland och Dalarna föreslogs i norrlandskommitténs år 1904 avgivna betänkande. Kommitténs majoritet arbetade länge på ett förslag till lag om avlösning, ytterst genom expropriation, dels av de färdiga jordbruken med tillbehör, dels av komplettering i jord och tillbehör till jord-

bruk, som redan blivit på ett otillfredsställande sätt utstyckade, och dels även av mark för bildande av nya jordbruk. Slutligen bestämde sig de flesta ledamöterna för att omedelbart förordna tvångsavlösning endast för det senaste ändamålet, under det reserverar fullföljde förslaget i sin helhet. Vid 1910 års riksdag interPELLERADES dåvarande statsministern med följande spörsmål: »Ämnar regeringen ägna något intresse åt ovannämnda av norrlandskommittén jämte reserverar väckta förslag rörande skyldighet för bolag och enskilda skogsspekulanter inom Norrland och Dalarne att avstå jord åt den jordlösa befolkningen, och när kan i sådan händelse ett dylikt intresse väntas bära frukt?» Härpå svarades av statsministern, att en kommitté för att verkställa en revision av expropriationslagsstiftningen tillsatts och det vore helt naturligt, att man avvaktade detta betänkande för att erfara, vilka generella förslag denna kommitté kunde komma att göra, innan man grep sig an med en specialfråga av den ömtåliga och grannliga natur som den, varom interpellanten i denna del talat. Nu föreligger detta kommittébetänkande och har varit föremål för prövning, men norrlandskommitténs vida äldre betänkande blir fortfarande åsidosatt och lämnas utan beaktande.

Under åren 1909—1913 har i andra kammaren framburits förslag i större eller mindre omfattning om rätt till expropriation från större enskilda domäner i skäligen fall av färdiga beroende jordbruk och mark till nya jordbruk. Dessa förslag hava ännu icke vunnit riksdagens bifall.

Vidare möter den viktiga och brådskande frågan att *bereda innehavare av egna hus på ofri grund en trygg besittningsrätt även till själva marken*. Propositionen av år 1913 upptog i detta avseende, att expropriationen fick äga rum för att inom bebyggt område å ort med större sammanträngd befolkning åstadkomma tryggade bostadsförhållanden. Denna bestämmelse är föranledd av 1907 års riksdags framställning om förslag till åtgärder, särskilt med anlitande av expropriation, i ändamål att vid fisklägen, stationssamhällen och andra områden på landet, där en sammanträngd befolkning bor eller kan uppstå, på ett mera tillfredsställande sätt än hittills ordna förhållandena med avseende å redan befintlig eller för samhällets utvidgning erforderlig tomtmark.

Emellertid är det uppenbarligen lika brydsamt för en person med eget hus på annans mark, även då han bor mera ensam och ej är omgiven av olyckskamrater. Dyliga s. k. ensittare förekomma i stora myckenheter överallt på landsbygden och man kan därför säga, att deras åsidosättande i förslaget betyder, att landsbygdens behov blivit undanskjutet och endast de stadsliknande samhällenas tillgodosetts. Sedan riksdagen avlät sin

nyssnämnda skrivelse har också åtskilligt förekommit, som fäst uppmärksamheten på att man icke rimligen kan stanna vid en sådan halv ståndpunkt.

I torpkommitténs år 1911 avgivna betänkande har det sålunda förordats en tvångsavlösning av lägenheter å ofri grund, oavsett om lägenheterna befinna sig på områden med en sammanträngd befolkning eller icke. Denna kommitté begränsar å andra sidan, såsom det synes obehörigt, sitt förslag att omfatta allenast de fall då marken upplåtits på minst 49 år samt tillika markens värde understiger byggnadernas. Den tillerkänner ock till skillnad från expropriationskommittén och 1913 års proposition den enskilda lägenhetshavaren lösningsrätt samt lägger bördan av förrättningen uteslutande på honom. Man förstår och vet, hur ineffektiva dylika lagstiftningar bliva. Riktigare och verkningsfullare synes vara, att i varje fall det allmänna, stat eller kommun, på lägenhetshavares begäran framträder såsom hans målsman vid förrättningen samt övertager jorden och sedan överlåter den på ett sätt som betryggar ändamålet och brukarnas rätt.

Vid riksdagarna 1911 och 1912 har vidare i andra kammaren framförts förslag bland annat om expropriationsrätt för alla dylika fall, när skäl därtill föreligga, och ej blott med de begränsningar, 1907 års riksdagsskrivelse och torpkommittén ifrågasatt. Vid 1912 års riksdag väcktes dessutom förslag om omedelbart antagande av en provisorisk lag med viss kortare giltighetstid, som medgav expropriation i skäligen fall av marken till lägenhet på ofri grund. Denna senare framställning föranledde andra kammaren att, på lagutskottets tillstyrkan, besluta anhålla om framläggande för riksdagen skyndsammast möjligt av förslag till lagstiftning om expropriations- eller lösningsrätt för beredande av möjlighet åt ägare av byggnader på ofri grund att förvärva marken, varå byggnaderna äro uppförda. I motiveringen till denna hemställan framhölls, hurusom det borde övervägas, om ej den ifrågasatta lösningsrätten lämpligen borde kunna utsträckas att omfatta även andra innehavare av byggnader å ofri grund än som avsågs i expropriationskommitténs förslag. Reservanter förordade omedelbart antagande av provisorisk expropriationslag.

Under behandlingen av 1913 års proposition uttalade sig emellertid i anledning av väckt motion riksdagens båda kamrar, att expropriationsrätten i detta fall borde omfatta mark med egna hus på ofri grund, oavsett om tomten vore belägen å ort med större sammanträngd befolkning eller icke.

I sammanhang härmed framträder behovet att *jämväl i övrigt bereda synnerligast den mindre bemedlade befolkningen tillgång på tomtmark för bostadsändamål*. Denna angelägenhet framfördes motionsvis vid 1911 och 1912 års riksdagar. Även 1907 års riksdagsskrivelse betonade att den

i skrivelsen begärda expropriationsrätten avsåg orter där en sammanträngd befolkning bor »eller kan uppstå» och således borde tillgodose förhållandena med avseende å redan befintlig »eller för samhällets utvidgning» erforderlig tomtmark. Det är oklart om 1913 års proposition omfattade även den senare delen i denna riksdagsskrivelse. Sannolikt synes dock propositionen även här gjort en inskränkning då den talar endast om »bebyggt område».

Slutligen framträder den trängande angelägenheten om möjlighet att eventuellt genom expropriation anskaffa tomtmark till samlingslokaler för social, politisk, religiös eller kulturell verksamhet ävensom för sådan ekonomisk verksamhet, som omförmäles i första paragrafen av lagen om registrerade föreningar för ekonomisk verksamhet. Motioner härom väcktes i riksdagen år 1907, 1909, 1910 och 1912, ehuru de alltid strandade på första kammarens motstånd. Ut i 1913 års proposition upptogs expropriationsrätt för dylika ändamål eller såsom det uttrycktes »för att bereda befolkningen eller en väsentlig del därav å en ort plats för överläggningar i allmänna frågor eller upplysande föredrag eller för anläggning till förbättrande av tillgången på livsmedel eller andra förnödenheter eller för annat företag som är ägnat att främja något dylikt ideellt eller ekonomiskt syfte av synnerlig vikt». Det var på första kammarens motstånd i denna punkt, som 1913 års förslag till expropriationslag föll i sin helhet.

En huvudfråga i en lag om social expropriation är spørsmålet om *beloppet av den ersättning, som skall utgå för den avställda jorden*. Denna expropriation förlorar nämligen sin sociala betydelse om den ordnas så, att vad som avstås skall betalas dyrt och den jordsökande befolkningen även på detta sätt fortfarande avklädes in på bara kroppen för att få någon rätt att leva. Den nu gällande lagen medger expropriation endast för allmänna ändamål såsom offentliga byggnader och offentliga anläggningar samt för större enskilda företag, som äro avsedda att bliva vinstgivande. För dylika fall kan det ju vara på sin plats att ersättningen också blir avsevärd, helst den mark, som skall avstås, ej blott kan vara obetydliga stycken av stora egendomar utan även en liten egendoms huvudsakliga areal. Vid den sociala expropriationen ställer sig saken helt annorlunda.

Det år 1913 framlagda regeringsförslaget underlät varje universellt tänkande över detta viktiga ämne. Det fanns i motiveringen ej en skynt av ansatser till och ännu mindre någon avspeglning av det erforderliga människovänliga tänkesättet, ehuru förslaget dock, såsom vi funnit, upp-
tar i lagtexten social expropriation i tvenne fall. För övriga ändamål avpassade ändringar i gällande ersättningsbestämmelser hade däremot till

någon del influit i förslaget. Den nuvarande föreskriften, att marken skall betalas efter vad jord av enahanda beskaffenhet i orten högst gäller, hade ersatts med bestämmelse, att löseskillingen skall motsvara fastighetens värde. Vidare stadgades, att hänsyn icke må tagas till förändring i värde, som uppstår allenast till följd av expropriationsrättens beviljande eller det avsedda ändamålets genomförande. Detta senare borde ligga i sakens natur, men gällande lags brist på uttryckligt stadgande härom lärer för- anlett vacklande praxis, så att vissa expropriationsnämnder ej tagit dylik hänsyn, under det andra gjort det. Denna otydlighet blev sålunda undanröjd.

Vid jords avstående i socialt syfte tillkommer som sagt andra hän- syn beträffande ersättningen, som ej få åsidosättas. Även officiella erin- ringar därom ha förekommit, vilka, förutom sakens natur, bort giva veder- börande anledning till något närmare övervägande av saken.

Sålunda anhöll 1907 års riksdag i särskild skrivelse, att regeringen måtte snarast möjligt framlägga förslag till ändamålsenliga lagbestäm- melser i fråga om grunderna och sättet för bestämmande av de ersätt- ningsbelopp, som skola utgivas i anledning av jords eller lägenhets av- stående för allmänt behov. I motiveringen till den motion, som låg till grund för riksdagsskrivelsen, erinrades uttryckligen om de synpunkter, som vid en social expropriation måste göra sig gällande. Även utskottet anmärkte att det vore icke nog med att värdesättningen blev jämn och objektiv. Om densamma jämväl skulle kunna såvitt möjligt träffa ett med billighet överensstämmande värde, måste, yttrade utskottet enhälligt, uppen- barligen i fråga om grunderna för värdesättningen meddelas sådana lag- bestämmelser, som berättigade och förpliktade vederbörande uppskattnings- nämnd att taga i övervägande alla på bestämmandet av ersättningsbeloppet inverkan omständigheter utan att vara bunden av prisstegringen å platsen.

Sålunda är det ett mycket överklagat förhållande att *arbete och kost- nader, som besittningshavare nedlagt på ett jordstycke*, på allehanda sätt kommer jordägaren till godo utan ersättning. Skall därför expropria- tionen, såsom i ett visst fall även är händelsen i det framlagda förslaget, avse att skaffa besittningshavaren äganderätt eller trygg besittning till marken, måste framför allt tillses, att han ej skall behöva betala för vad han själv åstadkommit. Torpkommittén har därför i sitt förslag intagit följande bestämmelse: »Vid värdering av lägenhet må hänsyn icke tagas till den förbättring jorden kan hava vunnit genom arbete eller kostnad, som nedlagts därå av nyttjanderättshavaren eller av föregående brukare, vilkens rätt övergått å nyttjanderättshavaren, utan skall till grund för

värderingen läggas jordens skick, då den från huvudgården uppläts, i den mån sådant kan utrönas.» I anledning av den ovannämnda framställningen vid 1912 års riksdag om en provisorisk expropriationslag i fråga om marken till lägenheter å ofri grund avgavs till lagutskottets betänkande, utom en reservation för rent avslag, även en reservation till förmån för ett omedelbart bifall till förslaget och i det lagförslag, som reservationen i följd därav innehöll, upptogs även nämnda av torpkommittén ifrågasatta föreskrift.

Den *prisstegring å marken, som ägt rum i följd av samhällets egen växt*, även kallad jordvärdestegring, bör väl icke, när sådant kan ifrågakomma, utan vidare uttagas av markens besittare och skänkas såsom god pris åt den store jordägaren. Denna prisstegring på marken har icke uppkommit genom något den senares åtgörande och vinsten blir således för honom fullständigt oförtjänt. Snarare har befolkningen själv i väsentlig mån bidragit till att skapa densamma, särskilt då den bor sammanträngd. Man kan nu säga, att jordvärdefrågan i sin allmänlighet ännu ej blivit löst av statsmakterna. Men detta är ingen anledning till att i de speciella fall, då man, såsom här, ändock kommer den inpå livet, lösa saken så, att statsmakterna blint medverka till att jordvärdet i sin helhet uttages av de mindre bemedlade för att tilläggas en enskild person, som minst av alla gjort sig förtjänt av densamma. Detta är en betydelsefull fråga, exempelvis för bebyggarna i de fyra under Krapperup i Skåne lydande fiskelägena, om vilkas expropriationsbehov år 1912 var åtskilligt tal även i riksdagen. Det bör därför inflyta i lagen en föreskrift till förebyggande av en så orimlig verkan av lagen.

Vid handläggningen 1913 av propositionen om ny expropriationslag bifölls i anledning av väckt motion av andra kammaren med stor majoritet, att i lagen hänsyn borde tagas vid ersättningsfrågans bedömande till besittningshavarens nedlagda kostnader samt jordvärdestegringen på sätt ovan sägs.

Man måste också fråga sig, om ej, när det gäller att skaffa jord åt småfolk från stora domäner, det *borde ofta vara en riktig princip att ersättningen ej bestämmes högre än vad den store jordägaren själv kan anses hava utgivit för markstycket*. I Norrlandskommitténs förslag stadgades, att lösen skulle utgå efter vad jord av lika beskaffenhet och godhet i orten i »allmänhet gäller», men i en reservation till betänkandet tillades härtill följande ytterligare begränsningar: »Vid uppskattning av inägor och skogsmark får i allmänhet ej tagas hänsyn till deras värde för jordbruksändamål, utan endast till vad de kunna anses värda såsom skogsmark. Tillika bör vid bestämmandet av lösen för såväl inägor och skogs-

mark som åbyggnader jämväl fästas skäligt avseende å de utgifter eller kostnader, ägaren i verkligheten kan antagas hava fått vidkännas för desamma förvärvande». Detta motiveras i reservationen sålunda: Den nu gällande expropriationslagen har genom sina bestämmelser och sin tillämpning skapat den allmänna föreställningen, att expropriation är en dyr sak och att ägarna av det, som exproprieras, böra skörda betydande vinst av expropriationen. Detta förhållande synes kunna förklaras därav, att lagen avser att för det allmännas eller för bärkraftiga enskilda företags räkning exproprieras även från småfolk deras egendom. Här däremot gäller det att från förmögna bolag exproprieras mark åt obemedlade arbetare. Detta gör en betydlig skillnad. Vidare är att märka, att det nu gäller att från bolagen exproprieras odlingsmark, som de själva ej kunna nyttiggöra för samhället och därför ej äga rättighet att besitta. Det inträder här ett förhållande snarlikt det, som föranlett, att det medgivits inmutningsrätt till malmfyndigheter å annans mark. Man bör också särskilt erinra sig, att vid trävaruindustriens inköp av hemman, förr såväl som nu, sällan beräknats något pris för inägor som sådana eller för åbyggnader eller för markens odlingsvärde, utan det är den skogsbördiga markens areal och duglighet för skogsväxt samt den växande skogens värde, vartill tages hänsyn. Med hänsyn till dessa förhållanden och till ändamålets sociala betydelse, synes staten billigtvis kunna göra anspråk på, att marken avstås utan särskild vinst för jordägaren; och kan därvid ifrågasättas, om ej hänsyn jämväl bör tagas till det låga pris, varför hemmanet i största antal fall förvärvats.»

Uti de väckta riksdagsmotionerna om social expropriation har likaledes anmärkts och även framställts yrkande om att stadganden måtte införas, att någon oförtjänt vinst under inga förhållanden beredes den store jordägaren.

Slutligen är även för den sociala expropriationen av betydelse, vad som enligt den allmänna expropriationslagen skall *menas med »egendomens värde» i allmänhet*. Enligt gällande lag är värdet som sagt vad jord av enahanda beskaffenhet i orten »högst gäller». I skogskommitténs betänkande av år 1909 föreslogs jordlösen för expropriation i visst fall av vanskött skogsmark till vad jord av lika beskaffenhet »lägst skattas må». Norrlandskommittén bestämde värdet till vad jord av lika beskaffenhet och godhet i orten »i allmänhet gäller», vilket väl i stort sett motsvarar det nu framlagda förslaget uttryck.

En förhöjd ersättning utgår enligt ett par specialförfattningar. I 1880 års förordning om jordägares rätt över vattnet å hans grund stadgas, att jord, som i visst fall genom uppdämning sättes under vatten eller

skadas, skall ersättas med »fulla värdet och hälften därutöver». Detsamma gäller skada, som genom dammbyggnad tillskyndas fiske. Lagen av år 1902 om elektriska anläggningar stadgar den strängaste ersättningsskyldigheten. Därest jord, som enligt nämnda lag avstås, användes för annans räkning än kronans, skall nämligen förhöjning i ersättningen äga rum med hälften av det belopp, som jämlikt de i 1866 års förordning stadgade grunder skall utgå. Av intresse är emellertid, att denna författning i ersättningsfrågan gör skillnad på de ändamål, den avträdde jorden skall tjäna. De statsliga ändamålen ha, som man ser, ansetts böra vidkännas en lindrigare utgift. Ansatser å andra sidan till ett erkännande, att ersättning bör utgå efter billigare grund än den nu allmänt gällande, förekomma också redan i lagstiftningsarbetet. För städerna innehåller sålunda lagen angående statsplan och tomtindelning den nya bestämmelsen, att ägare av tomt vid gata, som finnes upptagen i stadsplan och icke upplåtits till allmänt begagnande, skall vara skyldig ersätta samhället värdet av gatumarken utmed tomten intill gatans mitt, dock ej till större bredd än nio meter.

Enligt gällande lag liksom enligt det nu framlagda lagförslaget skall det egendomsvärde, från vilket man har att utgå, bestämmas för varje särskilt fall efter expropriationsnämndens fria uppfattning. Förslaget inför här till iakttagande en särskild hänsyn blott till värdestegring i följd av själva det företag, för vilket expropriation skall äga rum. Detta leder, fränsett obehörig vinst för jordägaren i ovannämnda speciella avseenden, fortfarande till mycket godtycke och lämnar utrymme för allehanda försök till jordocker. Det naturligaste vore kanske att fastslå i lagen, såsom utgångspunkt det officiella taxeringsvärdet, varifrån skulle få göras avvikelser i de fall och till de belopp, som lagen närmare uppräknade. Ett fastställande av jordlösen på grundval av taxeringen skulle ännu rationellare kunna genomföras, ifall taxeringen skilde mellan jordvärdet och markens värde på grund av nedlagt arbete och omkostnader. Denna tanke lär vara realiserad på nya Seland och framföres även i de danska husmännens bekanta Kögeresolution.

Beträffande *förfogandet över den jord, som av staten exproprieras*, synes det ligga i sakens natur och vara för dess vidare ändamålsenliga framfärd oundgängligt, att jorden genom den av staten anordnade expropriationen även i första hand tillfaller staten. När det sedan gäller spörsmålet om upplåtelsesättet, synes det oss vara tämligen likgiltigt, vilka former användas, blott de tjäna det sakliga innehåll, som är oeftergivligt, och detta är dels ett betryggande av besittningshavarens verkliga rätt och

dels ett betryggande av ändamålets bestånd. Det är en svår fråga att finna former, som tjäna dessa båda ändamål, och de hava hitintills aldrig på ett fullt tillfredsställande sätt upptäckts. I England med sin långa erfarenhet av olika expropriationslagar för socialt ändamål har man dock numera kommit till den insikten, att småbrukarna finna sig både vid starten och i längden bäst till rätta med att det allmänna behåller äganderätten till den exproprierade jorden, liksom givetvis detta också är den tryggaste utvägen för att för framtiden bevara det ändamål, för vilket det allmänna nedlagt så mycken omtanke och omkostnader. Enligt 1907 års engelska lag får statens jord, på grund av dessa erfarenheter och till skillnad mot vad förut gällt, icke säljas men väl utarrenderas för småbruksändamål. Man må ock besinna, att det nu ej vidare är fråga om utarrendering utan eftertanke efter det gamla systemet. Det nya betraktelsesätt, som slagit igenom i England och även hos oss med antagandet av en lag om social expropriation kommer att göra sig gällande, återgives av professor Steffen i hans framställning för emigrationsutredningens räkning av lagstiftningen rörande småbruk och jordlotter i England sålunda: De blivande småbrukarna, som ej ha eget kapital nog för att köpa jorden och ej vilja belasta sig med kapitallån, motsvarande jordens saluvärde, hava möjligheten att bliva arrendatorer på kommunernas eller statens jord och att bliva behandlade enligt den *socialpolitiska* principen om småbrukens samhällsgagnelighet i stället för enligt den *privatekonomiska* principen om största möjliga penningvinst åt jordägaren och ett godtyckligt utövande av jordägarerätten i överensstämmelse med en enskild jordägarefamiljs skiftande intressen och åskådningssätt.

Såsom redan framhållits är en social expropriationslagstiftning en brådskande angelägenhet. För varje år som går utan att något åtgöres i detta hänseende, lida en myckenhet människor obotlig skada till frihet, hälsa och egendom, oaktat i 16 § regeringsformen föreskrives, att Konungen ej äger någon i något avseende »fördärva eller fördärva låta». Vi anse oss därför föranlåtna att i anslutning till en reservation år 1913 i lagutskottet och 1914 års motion framlägga till omedelbart antagande en provisorisk lagstiftning om social expropriation.

De närmare förtydliganden och begränsningar, som efter mera ingående överväganden kunna bliva fastslagna i en definitiv lagstiftning, äro mindre behövlige i en provisorisk lagstiftning. Det ligger nämligen i sakens natur, att regeringen, vilken åligger prövningsplikt efter föreliggande omständigheter, skall tillämpa en sådan lag med nödig varsamhet och låta

den komma i tillämpning företrädesvis endast i sådana nödfall, där ett uppskov skulle äventyra berättigade intressen.

Till sist torde böra erinras att den ofta uttalade fruktan, att riksdagen ej lämpligen bör omedelbart antaga en lagstiftning, som ej varit föremål för juridisk detaljgranskning inom ämbetsverken, saknar väsentligen fog och även understundom fått giva vika för nödvändigheterna. Ett av riksdagen antaget förslag skall för övrigt alltid undergå sådan granskning på ett eller annat sätt, innan det av Kungl. Maj:t stadfästes, vadan några verkliga äventyrligheter icke föreligga.

Emellertid lämnar regeringens obenägenhet att tillbörligen och i rättan tid intressera sig för expropriationslagstiftningen ingen annan utväg öppen än att riksdagen själv lägger hand även vid den definitiva lagstiftningen. Någon omöjlighet att åstadkomma detta föreligger icke såvida nämligen viljan är god. Synpunkter och formuleringar finnas till ledning både i 1913 års regeringsförslag samt i motionerna jämte reservationer i lagutskottet vid riksdagarna åren 1912, 1913 och 1914. För lagförslagets utarbetande bör lagutskottet dessutom fortfarande såsom i äldre tid var vanligt kunna påräkna samråd och bistånd av vederbörande inom justitiedepartementet.»

Herr Olssons
i Blädinge
m. fl. motion.

Herr *Olsson* i Blädinge m. fl. har uti sin ovanberörda motion hemställt:

»att riksdagen för sin del ville besluta, att första § första stycket av kungl. förordningen angående jords eller lägenhets avstående för allmänt behov den 14 april 1866 skall erhålla följande ändrade lydelse:

»Där Konungen prövar nödigt, att jord eller lägenhet, som enskild man, menighet eller inrättning tillhör, begagnas skall antingen till rikets försvar, till allmän väg, bro, hamn eller lastningsplats, till åstadkommande av tryggade bostadsförhållanden inom bebyggt område vid järnvägsstation, hamnplats eller fiskläge eller å annan ort med större sammanträngd befolkning, till uttappning — — — stadgas».

Därest detta tillägg till ifrågavarande lagparagraf skulle godkännas, torde lagbestämmelser av enahanda innehåll som i 97 och 98 §§ av 1913 års förslag till expropriationslag vara erforderliga. Då vi emellertid ej tilltro oss att kunna på lämpligt sätt formulera dessa bestämmelser eller inpassa dem på lämplig plats i vår nu gällande expropriationsförordning, hemställes att lagutskottet måtte i berörda hänseende vidtaga nödiga åtgärder.»

Till stöd för denna hemställan hava motionärerna anført:

»I skrivelse den 30 april 1907 hemställde riksdagen, att Kungl. Maj:t

efter verkställd utredning täcktes låta utarbета och för riksdagen framlägga förslag till åtgärder, särskilt med anlitande av expropriation, i ändamål att vid fisklägen, stationssamhällen och andra områden på landet, där en sammanträngd befolkning bor eller kan uppstå, på ett mera tillfredsställande sätt än hittills ordna förhållandena med avseende å redan befintlig eller för samhällets utvidgning erforderlig tomtmark.

Üti det förslag till ny expropriationslag, som år 1913 av Kungl. Maj:t framlades till riksdagens prövning, hade också det i ovan berörda skrivelse uttalade önskemål blivit beaktat. I första § 6 mom. av nämnda lagförslag medgavs nämligen rätt till expropriation för åstadkommande av tryggade bostadsförhållanden inom bebyggt område vid järnvägsstation, hamnplats eller fiskläge eller å annan ort med större sammanträngd befolkning. I §§ 97 och 98 av förslaget meddelades därjämte närmare bestämmelser dels i fråga om rätten att begära expropriation för ifrågavarande ändamål, dels ock i vilken ordning enskilda personer skulle äga att förvärva sålunda exproprierad mark.

Som bekant föll lagförslaget på grund av kamrarnas skiljaktiga beslut beträffande en av huvudpunkterna i förslaget.»

Herrar *Willh. Hellberg* och *P. Rydholm* hava i sin ovanberörda *Herrar Hellbergs och Rydholms motion.* motion yrkat:

»1:o att riksdagen måtte för sin del antaga följande ändrade lydelse i kungl. förordningen den 14 april 1866 angående jords eller lägenhets avstående för allmänt behov:

§ 1. Där Konungen prövar nödigt att jord eller lägenhet, som enskild man, menighet eller inrättning tillhör, begagnas skall, antingen till rikets försvar, till allmän väg, bro, hamn- eller lastningsplats, till torg eller gata i stad, *till att å hamnplats, fiskläge, järnvägsstation eller annan å landsbygden belägen ort med större sammanträngd befolkning bereda, i enlighet med lag den 31 augusti 1907 angående stadsplan och tomtindelning, kommun, municipalsamhälle eller köping erforderlig ökning i område för uppförande av bostadshus, att upplåtas med äganderätt eller tomträtt, till uttappning eller sänkning av sjö, — — — vare ägare pliktig att avstå, vad för ändamålet fordras, — — —*

2:o följande ändrade lydelse i byggnadsstadgan för rikets städer den 8 maj 1874 kap. 2, § 13, mom. 1: I ny stad eller stadsdel, må gata i allmänhet icke läggas till mindre bredd än aderton meter, dock må undantagsvis, där sådant av omständigheterna påkallas, gata av ringa längd läggas till bredd av minst tolv meter, och, *i de fall, där denna stadga tillämpas för vissa områden å landet, må vägar av mindre bredd än här*

sagt ar upptagas, skolande, när sådan minskning i gatubreddens ifrågasättes, skälen därför vid underställningen uppgivas.»

Till stöd för sin hemställan hava motionärerna anfört:

»Å fisklägen, hamnplatser, järnvägsstationer och andra områden å landet med större sammanträngd befolkning är det mångenstädes svårt, ja omöjligt, att till skäligt pris erhålla mark till uppförande av bostadshus. Den storartade utvecklingen av kommunikationsmedlen möjliggör drivande av industriell verksamhet även ute i landsorten. Tillfällen till förvärv föranleda, att nya samhällen uppstå och att somligstädes äldre sådana se sig i behov av större utrymme än förut. Det blir då alltid i första hand fråga om erhållande av byggnadstomter. Om än så rika utvecklingsmöjligheter för ett samhälle föreligga, kan dock svårighet att erhålla mark till byggnadstomter lamslå all företagsamhet och rent av strypa ett samhälle, som eljest kunde nå en hög grad av utveckling och välstånd.

Som ett exempel må nämnas fiskläget Gullholmen i Bohusläns skärgård. Själva Gullholmen är så fullständigt upptagen av byggnader, att utrymme för flera sådana ej finnes. Holmen är medelst en bro förenad med en större ö, Hermanö, som har god tillgång på mark, som vore tjänlig till byggnadstomter. Ett obetydligt område av denna ö, vilket vid skiftesförrättning blivit avsatt som samhällighet för öns åboar, är länge sedan förvärvat till detta ändamål och lika fullständigt upptaget av byggnader som holmen. Mera mark står där ej att på skäliga villkor erhålla. Då de unga männen växa upp och vilja sätta eget bo, kunna de ej här finna plats till en stuga, utan måste i så fall flytta ut ur kommunen. — Ha de nu dittills hjälpt den gamle fadern eller annan släkting i arbetet med storsjöfisket och i skötseln av fiskefartyg och redskap, som de kanske varit delägare uti, så måste dylika förbindelser vid utflyttning ur samhället brytas till skada för både samhället och staten. Mången avstår under sådana förhållanden att bilda eget hem och emigrerar eller tager hyra till sjöss. De unga krafterna gå förlorade för samhället, och emigrationen ökas i allt större omfattning.

Statsmakternas uppmärksamhet har ju särdeles på de senaste åren med stort intresse riktats på att bereda nya möjligheter för bildande av egna hem. Någon annan väg till detta mål i föreliggande fall än genom användande av expropriation torde icke finnas. Men att till förmån för enskild person befrämja ett sådant intrång på enskild rätt, som expropriation innebär, skulle vara lika främmande för lagstiftningens karaktär som för varje sunt begrepp om rättvisa, vore än den ena partens intresse aldrig så väl grundat gent emot den andras. Ehuru man måste erkänna en stor rangskillnad de olika intressena emellan, kan dock detta aldrig

ensamt föranleda medgivande av expropriation, det är endast rangskillnaden intressenterna emellan, som vår lagstiftning och det sunda begreppet om rättvisa har erkänt såsom avgörande skäl till sådan åtgärd emot den ena partens vilja: för det allmännas intresse har den enskildes i vissa fall fått vika. Emot denna princip torde det ej heller strida att, i de fall här nämnts, utsträcka rätten till expropriation till mark att användas till byggnadstomter därhän, att kommun, municipalsamhälle eller köping i enlighet med lag den 31 augusti 1907 angående stadsplan och tomtindelning kunde skaffa sig erforderlig ökning i område för uppförande av bostadshus att i sin ordning upplåtas till enskilda personer med äganderätt eller tomträtt.

I expropriationslagförslaget 1913 förekommer ej förslag till öppnande av sådan utväg. Däremot uttalar en riksdagens skrivelse till Konungen år 1907 de kraftigaste skäl till sådant förfarande, och jag tillåter mig att, i stället för vidare motivering, därur anföra en del av vad som särskilt rör denna sak:

»— — — Man har sålunda i våra dagar rikligt tillfälle att bevittna hurusom samhällen uppväxa på olika platser å landsbygden, där tillfälle till näringsfång på grund av nya konjunkturen erbjuder sig, och man har särskilt i sådant avseende anledning att fästa sig vid fisklagen, hamnplatser, stationssamhällen och industricentra. På sådana platser samlas en mängd personer, vilkas näringsfång, tjänst eller sysselsättning föranleder eller kanske tvingar dem att där bosätta sig. Det ligger i sakens natur, att en sådan stundom nödtvungen bosättning under påverkan av tillfälliga lokala förhållanden mången gång förenas med svårigheter särskilt i avseende på förvärvande av bostaden, vilken ju är en nyttighet, som till varje pris måste anskaffas — — —.

Vid sådant förhållande synes ock tiden vara inne, att statsmakterna genom sitt ingripande söka råda bot härför, — — —. Gällande eller föreslagna lagstiftning torde icke i större mån vara ägnad att avhjälpa det onda. Expropriationsförfattningen medgiver sålunda expropriation blott till torg eller gata i stad, och den skyldighet för tomtägare att avstå erforderlig mark, som i förslag till lag om stadsplan föreskrives» (antogs samma år denna riksdagsskrivelse avläts) »föreligger såsom regel blott för de i fastställd stadsplan, vilken jämväl efter förordnande av Eders Kungl. Maj:t kan upprättas inom område å landet, där större byggnadsverksamhet är att förvänta, upptagna gator, torg och andra allmänna platser. Den i 10 § av nyssberörda lagförslag föreslagna rätt för samhället att förvärva i fastställd stadsplan upptaget tomtområde, som finnes vara för stadens utveckling oundgängligen erforderligt, kan icke heller anses ägnad att på plat-

ser, som nu äro i fråga, på ett tillfredsställande sätt avhjälpa bostadsbehovet. — —

Med hänsyn till det nu anförda synes man vara nödsakad att tillgripa nya åtgärder, där upplåtelse av erforderlig mark för en sammanträngd befolknings bosättning icke kan på skäligen villkor åstadkommas. I sådant avseende torde för anskaffande av erforderlig tomtmark vara att förordna en utvidgning av expropriationsinstitutet, blott förfarandet därvid noga begränsas och bestämmas.

— — — och vidare bestämma, att expropriationsrätten lägges i det allmännas hand och att således denna rätt kan påkallas av det särskilda samhället, kommunen eller staten, ty endast därigenom är man tillförsäkrad, att förhållandena på ett ur alla synpunkter tillfredsställande sätt ordnas. Den exproprierande institutionen hade sedan att av den exproprierade marken på lämpligt sätt upplåta tomter till de enskilda. Att kommunen härvidlag bör träda emellan, ligger oftast i dess eget intresse, och det bör därför kunna antagas, att densamma skall vara villig att underkasta sig de uppoffringar i ekonomiskt avseende, som för åtgärder av berörda slag kunna erfordras. Medel för expropriationens genomförande torde utan större svårighet kunna anskaffas, helst realsäkerhet för ett upptaget lån erbjuder sig i den exproprierade marken. I alla de fall, där ifrågavarande samhälle är ett municipalsamhälle, ligger det närmast till hands att detsamma självt vidtager berörda åtgärder, i andra fall lärer det ankomma på vederbörande kommun. I vissa fall, där det allmännas intresse av frågans tillfredsställande lösning är särskilt påtagligt, torde staten träda till för att underhjälpa saken.

— — — Står dessutom expropriationstvänet i utsikt, torde man böra vara berättigad förutsätta, att frivilliga överenskommelser mellan tomtägare och den expropriationsberättigade eller den enskilda i de flesta fall låta sig åstadkomma.

Självklart torde vara, att den nu ifrågasatta expropriationsrätten bör begränsas att användas allenast i sådana fall, då det gäller att förvärva nödig mark för ett samhälles bebyggande — — —.

I sammanhang med frågan om expropriation i föreliggande fall, då byggnadsstadgan för rikets städer den 8 maj 1874 komme att tillämpas på här ifrågavarande platser, torde ock en modifikation av nämnda stadga 2 kap. § 13, mom. 1, angående gatubredderna vara av nöden. Enligt densamma skulle i planen för sådana allmänna platser under inga omständigheter få upptagas vägar med mindre bredd än tolv meter. Då fråga är om bebyggande av holmar, öar eller strandremсор invid havet, skulle i flera fall upptagande av så breda vägar som tolv meter föranleda till att

det ej bleve någon plats övrig för byggnaderna. På vissa platser kan nämligen området vara så begränsat av havet eller otillgängliga klippor, att man måste på ett helt annat sätt utnyttja de trånga områden, som erbjuda sig till byggnadstomter, än vad eljest i allmänhet är av nöden. De sanitära skäl som förestavat nämnda stadgande torde ej heller kunna anses här hava lika tillämpning, då de bostäder, som på dessa platser komma att uppföras, ej bleve stadshusliknande höga byggnader eller hyreskaserner och de friska havsvindarna nog här sörja för tillräcklig ventilation i även de trångaste passager.

Ett ytterligare skäl för modifierande av nämnda stadgande torde ock ligga däri, att de samhällen, som här avses, i allmänhet ha stort behov av att särdeles noga begränsa sina utgifter. Skulle då det område, som ett sådant samhälle såge sig nödsakat att expropriera, till en så stor del komma att bestå av breda vägar, så bleve de tvungna att taga så mycket vidsträcktare mark i anspråk, vilket åter föranledde så mycket större kostnader i inlösen.»

Vid 1913 års riksdag förelåg till behandling en kungl. proposition med förslag till ny expropriationslagstiftning. Sedan detta förslag blivit av lagutskottet med vissa ändringar tillstyrkt, samt kamrarna i princip godkänt utskottets förslag men i vissa delar stannat i skiljaktiga beslut, blev ett av lagutskottet framlagt sammanjämningsförslag av första kammaren förkastat, i följd varav frågan för nämnda riksdag förfallit.

För ett fortsatt arbete å förevarande synnerligen viktiga lagstiftningsområde föreligger alltså såsom underlag ett fullständigt utarbetat, av riksdagen en gång behandlat förslag, som icke redan blivit upphöjt till lag allenast av den anledning, att meningsskiljaktighet uppstått rörande ett fåtal må vara ganska viktiga punkter. Med avseende härå har det varit inom utskottet ifrågasatt att i anledning av herr Lindhagens m. fl. motion upptaga frågan i hela dess vidd till behandling, därvid utskottet i första hand skulle inriktat sig på att undersöka, huruvida icke i de omstridda punkterna en brygga skulle kunna slås mellan de skiljaktiga meningarna och ett förslag framläggas, som hade utsikt att vinna båda kamrarnas bifall. Den stora arbetsböda, som under innevarande riksdag påvilat lagutskottet särskilt till följd därav att omfattande lagförslag, vilka bort av utskottet i första hand behandlas, genom kungl. propositioner förelagts riksdagen, har emellertid föranlett, att nu föreliggande ämne icke kunnat av utskottet upptagas för än så sent under riksdagen, att nödig tid till en genomgående undersökning och bearbetning av detsamma icke stått utskottet till buds. Tvivelsutan skulle dessutom, i det läge

*Utskottet.
Herr Lindhagens m. fl.
motion.*

frågan kommit, de bästa utsikterna till dess lösning vara att vinna genom ett förnyat regeringsinitiativ. Redan sistlidna riksdags lagutskott gav ock uttryck åt sin förvissning, att ett dylikt vore att inom närmaste framtid förvänta. Visserligen hava förhoppningarna härom ännu icke blivit in- friade. Men utskottet finner sig likväl av anförda skäl förhindrat att nu tillmötesgå den i herr Lindhagens m. fl. motion framförda önskan om framläggande av förslag till fullständig ny expropriationslagstiftning.

Vad därefter angår herr Lindhagens m. fl. förslag om antagande av en provisorisk lag om expropriation för vissa sociala ändamål, så har samma krav varit framfört i en vid 1914 års senare riksdag av samma motionärer väckt motion. I det utlåtande, som lagutskottet vid sistnämnda riksdag avgav i anledning av berörda motion, yttrade utskottet bland annat följande:

»Av den behandling, som vid 1913 års riksdag ägnades frågan om anta- gande av en fullständigt omarbetad expropriationslagstiftning, torde med full tydlighet hava framgått, att icke någon som helst meningsskiljaktighet förefinnes angående behovet av en dylik lagstiftning och önskvärheten av dess snara ge- nomförande, ehuru enighet mellan kamrarna icke kunde vinnas rörande vissa av det då föreliggande förslagets särskilda bestämmelser. Enligt utskottets förme- nande kan det ej heller vara tvivel underkastat, att frågan i hela dess vidd inom kort tid åter kommer att underställas riksdagens prövning, helst ett fullständigt utarbetat och av riksdagens båda kamrar i väsentliga delar godkänt förslag finnes att tillgå såsom underlag för det fortsatta lagarbetet på ifrågavarande område. Med hänsyn till det läge, vari frågan sålunda befinner sig, kan det enligt ut- skottets uppfattning icke anses lämpligt att, på sätt motionärerna i första rum- met yrkat, nu till provisoriskt ordnande upptaga de omfattande och svårlösta spörsmål, som falla inom området för den s. k. sociala expropriationen. Vissa av dessa spörsmål ingå i den allmänna expropriationslagstiftningen och komma att där behandlas. Härtill kommer, att sistlidet års riksdag i skrivelse till Kungl. Maj:t anhållit om framläggande för riksdagen snarast möjligt av förslag i syfte att medelst stadgande om lösningsrätt bereda ägare av byggnader å ofri grund en mera tryggad ställning. Innan den allmänna expropriationslagstiftningen blivit slutförd och de frågor, som i sammanhang därmed ligga under Kungl. Maj:ts prövning, vunnit sin lösning, lär det knappast vara lämpligt eller ens möjligt att till bedömande upptaga, huruvida och i vad mån de syftemål, som motionä- rerna därutöver vilja vinna med sitt förslag om social expropriation, lämpligen må på sådant sätt tillgodoses.»

De skäl, som sålunda i föl anfördes för ett avböjande av herr Lind- hagens m. fl. förslag i nu ifrågavarande del, synas utskottet fortfarande äga giltighet, och utskottet har sålunda icke kunnat biträda samma förslag.

*Hr Olssons i
Blädinge
m. fl. mo-
tion.*

Beträffande den av herr Olsson i Blädinge m. fl. väckta motionen finner utskottet visserligen syftet med densamma synnerligen behjärtans-

värt. Utskottet hyser emellertid den uppfattningen, att åtskilliga svårigheter skulle möta mot att ur den allmänna expropriationslagstiftningen utbryta och särskilt för sig behandla frågan om expropriation för åstadkommande av tryggade bostadsförhållanden inom bebyggt område vid järnvägsstation, hamnplats, fiskläge eller annan ort med större sammanträngd befolkning, varförutom jämväl beträffande sådan expropriation i vissa detaljfrågor råda meningsskiljaktigheter, som torde vara svåra att i ärendets nuvarande skede utjämna. Med anledning härav har utskottet icke heller ansett sig böra tillstyrka riksdagen att i anledning av nu ifrågavarande motion vidtaga någon åtgärd.

Vad slutligen angår den av herrar Hellberg och Rydholm väckta motionen, så avser densamma till en början att genom ändring i expropriationsförordningen bereda tillfälle till sådan ökning i område för bebyggande, som må krävas för tillgodoseende av behovet av nya byggnadsplatser vid hamnplats, fiskläge, järnvägsstation eller annan å landsbygden belägen ort med sammanträngd befolkning.

Det synes emellertid utskottet, som skulle redan i nu gällande lagstiftning lämplig och tillräcklig utväg vara anvisad för tillgodoseende av det behov, som motionärerna framföra. Enligt 36 § i lag angående stadsplan och tomtindelning äger Konungen förordna, att sagda lag skall äga motsvarande tillämpning för hamnplats, fiskläge eller annan ort med större sammanträngd befolkning. Vid utläggande av dylik stadsplan läser hinder icke möta mot att utsträcka densamma över hela det område, som kan finnas för bebyggande erforderligt, oavsett om den mark, som sålunda lägges under stadsplan, tillhör samhället eller enskild jordägare. Likaså läser hinder ej möta att utsträcka redan fastställd stadsplan över angränsande mark, som för samhällets fortsatta utveckling kan finnas nödig. Sedan dylik stadsplan blivit av Kungl. Maj:t fastställd inträder jämlikt 10 § i förenämnda lag rätt för samhället att, med Konungens medgivande, expropriationsvis förvärva i stadsplanen intagen mark, även sådan som är utlagd till tomtområde, där marken icke annorledes kan på skäliga villkor förvärfvas för bebyggande. Vid dessa förhållanden finner utskottet anledning icke föreligga att i anledning av nu ifrågavarande motionsvis framförda yrkande tillstyrka någon riksdagens åtgärd.

Herrar Hellberg och Rydholm hava ävenledes krävt ändring i byggnadsstadgan för rikets städer i syfte att denna stadgas bestämmelser om bredden å gata måtte mildras ifråga om sådana orter, som i motionen avses. Motionärerna önska att medgivande skall lämnas att inom dylika

*Herrar
Hellbergs
och Ryd-
holms
motion.*

orter utlägga vägar till mindre bredd än som nu finnes i byggnadsstadgan föreskrivet.

Nu gällande byggnadsstadga är föremål för revision inom vederbörande statsdepartement och förslag till nya bestämmelser i detta ämne föreligger i ett den 20 mars 1909 av särskilda kommittéerade avgivet förslag till byggnadsstadga för riket. Då i detta förslag (§ 12) finnas intagna bestämmelser, som synas ägnade att i önskvärd omfattning tillgodose, vad motionärerna i nu ifrågavarande hänseende begärt, finner utskottet ej heller skäl att i anledning av motionen i denna del tillstyrka någon riksdagens åtgärd.

Med anledning av vad sålunda anförts får utskottet hemställa:

- a) att herr Lindhagens m. fl. ovan omförmälda motion icke måtte till någon riksdagens åtgärd föranleda;
- b) att herr Olssons i Blädinge m. fl. motion icke måtte till någon riksdagens åtgärd föranleda;
- c) att herrar Hellbergs och Rydholms motion icke måtte till någon riksdagens åtgärd föranleda.

Stockholm den 17 maj 1915.

På lagutskottets vägnar:

ALBERT PETERSSON.

Reservationer:

dels av herr *Petersson* i Lidingö villastad, som med instämmande av herrar greve *Spens*, *Pettersson* i Bjälbo och *Gustafsson* i Örebro, anført:

»Det i herrar Olssons i Blädinge m. fl. motion framförda kravet på lagstiftning, som möjliggör ett ordnande expropriationsvis av bostadsförhållandena inom bebyggt område vid järnvägsstation, hamnplats, fiskläge eller annan ort med större sammanträngd befolkning, synes mig vara så trängande, att utskottet ej bort ställa sig avvisande mot detsamma. Någon avsevärd svårighet att nu direkt åstadkomma en dylik lagstiftning före-

ligger ej heller med hänsyn till det underlag, som tillgängligt finnes i det vid 1913 års riksdag behandlade förslaget till ny expropriationslagstiftning. Det är en jämförelsevis enkel sak att ur det då framlagda och av riksdagen i väsentliga delar godkända förslaget utbryta, vad som rör nu ifrågasvarande expropriation. De meningsskiljaktigheter som i denna del yppats beträffande vissa detaljfrågor, äro ej heller av den betydighet, att samförstånd därom bort vara uteslutet. Jag har alltså ansett och yrkat, att utskottet i anledning av herr Olssons i Blådinge m. fl. motion bort tillstyrka riksdagen att för sin del antaga följande:

Lag

innefattande tillägg till förordningen den 14 april 1866 angående jords eller lägenhets avstående för allmänt behov.

Härigenom förordnas som följer:

1 §.

Prövar Konungen nödigt, att mark inom bebyggt område vid järnvägsstation, hamnplats eller fiskläge eller å annan ort med större sammanträngd befolkning skall avstås för åstadkommande av tryggade bostadsförhållanden, skall vad i förordningen den 14 april 1866 angående jords eller lägenhets avstående för allmänt behov stadgas äga motsvarande tillämpning.

2 §.

Rätt att fordra marks avstående för ändamål, som i 1 § avses, må, om den ej skall utövas av kronan, icke beviljas annan än kommun eller municipalsamhälle, inom vars område marken är belägen.

3 §.

Har mark, vara boningshus uppförts av annan än markens ägare, avståtts för ändamål, som i 1 § avses, vare nya ägaren pliktig att till varje husägare, som det begär, försälja eller upplåta det till hans hus hörande område med den jämkning, som kan erfordras för genomförande av stadsplan och tomtindelning.

Sådant område vare husägaren berättigad köpa för en köpeskilling motsvarande den för området utgivna ersättningen och å området belöpande del av den undersöknings- och rättegångskostnad, som förorsakats

av frågan om markens avstående, jämte fem procent årlig ränta från det ersättningen eller kostnaden utgavs; har husägaren, efter det marken avståtts, innehaft området på grund av honom förut tillkommande besittningsrätt, varde avgiften härför avräknad från köpeskillingen. Vill husägaren ej köpa, och upplåtes, där så ske kan, området till honom med tomträtt, varde avgiften för den upplåtelse, som först ägt rum, beräknad efter den för försäljning angivna grund. Tvist om vad husägaren sålunda har att erlægga varde prövad i den ordning, som stadgas i gällande lag om skiljemän.

Vad sålunda är stadgat äge ej tillämpning, med mindre husägaren inom två år från det marken avståtts hos markägaren gör framställning om försäljning eller upplåtande av området.

Markens avstående medföre ej förändring i den husägaren förut tillkommande besittningsrätt till området, utan vare, om försäljning eller upplåtelse ej kommer till stånd, husägaren berättigad att under den tid, som för nämnda rätt kan återstå, fortfarande åtnjuta densamma mot fullgörande av de därför stadgade villkor.»

dels av herrar *Lindhagen*, *Persson* i Norrköping och *Svensson* i Eskilstuna, vilka anförde:

»Med åberopande av motiven till ovan intagna motion inom andra kammaren, nr 124, och, då utskottet ansett sig förhindrat att på sätt i motionen i första hand yrkats framlägga förslag till en definitiv ny expropriationslagstiftning, få vi falla tillbaka på motionens alternativa yrkanden och således hemställa,

I:o att riksdagen ville anhålla att Kungl. Maj:t måtte till nästa riksdag framlägga *definitivt* förslag till *dels* en allmän expropriationslag och *dels* en lag om social expropriation, den senare innefattande bestämmelser om expropriation i erforderliga fall av jord från fastigheter av i motionen angivet slag för att bereda

1) torpare, bolagsarrendatorer och andra på liknande sätt beroende jordbrukare tryggad förfoganderätt över jordbruket med erforderlig skog, odlingsmark, bete eller annat nödigt tillbehör;

2) den jordlösa obemedlade befolkningen jord med nödigt tillbehör till nya jordbruk;

3) innehavare av egna hus på ofri grund tryggad rätt till själva marken; och

4) synnerligast den mindre bemedlade befolkningen erfordrer tillgång på tomtmark för bostadsändamål.

2:o) att riksdagen i anledning av det för många föreliggande nödläge, som ej medger uppskov, ville i avvaktan på en definitiv lagstiftning för sin del antaga den provisoriska lag om expropriation av jord för ovan nämnda sociala ändamål, som i motionen föreslagits.»

dels av herr *Lindhagen*, som beträffande första punkten i herrar *Hellbergs* och *Rydholms* motion, vars syfte enligt reservantens uppfattning ingalunda vore behörigen eller tillräckligt tillgodosedd genom utskottets hänvisning till stadsplanelagen, hemställt

»att riksdagen måtte anhålla att Kungl. Maj:t vid övervägande av frågan om ny expropriationslagstiftning även måtte taga hänsyn till angelägenheten att det i motionen framhållna önskemålet kunde på ett effektivt sätt tillgodoses.»

dels av herr *Trana* i fråga om utskottets motivering i vad den avsåge herr *Olssons* i *Blädinge* m. fl. motion;

dels av herr *Alexanderson*, som ansett, att utskottet bort upptaga förevarande lagstiftning i sin helhet till behandling;

dels ock av herrar *Stärner* och *Pettersson* i *Södertälje*, vilka hemställt:

»att riksdagen måtte i anledning av herr *Lindhagens* motion och på de av utskottet anförda skäl i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla, att Kungl. Maj:t ville snarast möjligt för riksdagen framlägga förslag till lag om expropriation.»